

VARGÁNÉ NAGY ANIKÓ

egyetemi docens
Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar,
Gyermeknevelési tanszék
vnaniko@ped.unideb.hu

JAUSZ BÉLA NEVELÉSTUDÓS, A KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM RECTOR MAGNIFICUSA (1957-1959)

A tanulmány Jausz Béla rektori működését (1957-1959) vizsgálja az 1950-es évek végének politikai és intézményi kontextusában. Az elemzés rámutat arra, hogy Jausz személye egyfajta átmenetet képviselt a polgári egyetemi hagyományok és a pártállami felsőoktatás-politikai törekvések között. Rektorsága idején részben megindult az egyetemi struktúrák és hagyományok helyreállítása, ugyanakkor az autonómia fokozatos korlátozása és a központi, politikai irányítás erősödése is egyértelművé vált. A tanulmány értelmezi Jausz vezetői szerepét, amely egyszerre járult hozzá az 1956 utáni konszolidációhoz és a centralizált felsőoktatási rendszer előkészítéséhez.

Kulcsszavak: Jausz Béla, rektor, pártállami felsőoktatás-politikai törekvések, autonómia fokozatos korlátozása

BÉLA JAUSZ, PROFESSOR OF PEDAGOGY, RECTOR MAGNIFICUS OF THE KOSSUTH LAJOS UNIVERSITY (1957-1959). This study examines the rectorship of Béla Jausz within the political and institutional context of the late 1950s. The analysis reveals that Jausz embodied a transitional role between traditional bourgeois academic values and the emerging state-socialist higher education policy. His tenure was marked by partial efforts to restore institutional structures and academic traditions, while simultaneously reflecting the increasing restriction of university autonomy and the strengthening of centralised political control. The paper interprets Jausz's leadership as both a stabilising force in the post-1956 consolidation period and a facilitating element in the gradual establishment of a centralised system of higher education governance.

Keywords: Béla Jausz, rector, state-socialist higher education policy, restriction of university autonomy

Jausz Béla¹ (1895–1974) a 20. századi magyar neveléstudomány kiemelkedő jelentőségű képviselője volt. 1895. február 16-án született Sopronban,² német származású, kétnyelvű családi környezetben, amely korai nyelvi és kulturális hatásai révén meghatározó szerepet játszott későbbi pályájának alakulásában. Tanulmányait³ Sopronban, majd magyar–német szakos hallgatóként az Eötvös Collegiumban folytatta. Az első világháborút követően pedagógusi pályáját a Kisújszállási Református Gimnáziumban kezdte meg, ahol 1919 és 1936 között helyettes, majd rendes tanárként

¹ Tanulmányunk alapja Vargáné Nagy Anikó (2013) : Jausz Béla a pedagógus professzor. A szakmai életút 1919 - 1959 között című doktori disszertáció.

file:///C:/Users/Anik%C3%B3/Downloads/Vargane_Nagy_Aniko_Ertekezes-t.pdf

² A Jausz család származására vonatkozó információk szerint a család porosz eredetű volt. A családi háttér erősen meghatározta a nyelvi és kulturális környezetet.

³ Dr. Jausz Béla Önéletrajza. Jausz Béla személyi anyaga. Debreceni Egyetem Rektori Hivatal.

tevékenykedett. E periódus meghatározó jelentőségű volt pedagógiai szemléletének formálódásában, amelyet tudatosan a gyakorlati tapasztalatokra alapozott. 1925-ben a debreceni egyetemen szerzett doktori fokozatot, ezt követően német nyelvi lektorként is működött, majd az 1928/1929-es tanévben a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként folytatott tanulmányokat. 1935-től a debreceni Középiskolai Tanárképző Intézet előadójaként vett részt a tanárképzésben, majd 1936-tól a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megbízásából a Tanárképző Intézet Gyakorló Gimnáziumának alapító igazgatója lett.

A második világháborút követően Budapesten folytatta oktatói munkáját, majd 1951. október 1-jén visszatért Debrecenbe, ahol a Kossuth Lajos Tudományegyetem Pedagógiai Intézetének tanszékvezetőjeként tevékenykedett. Irányításával jelentős átalakulások mentek végbe a középiskolai tanárképzés rendszerében, különös tekintettel a gyakorlati képzés megerősítésére. 1957 és 1959 között az egyetem rektori tisztségét is betöltötte.

1967-ben vonult nyugdíjba, azonban tudományos és szakmai közéleti tevékenységét ezt követően is fenntartotta. Haláláig, 1974-ig az újjáalakult Magyar Pedagógiai Társaság elnökeként aktívan hozzájárult a hazai neveléstudomány fejlődéséhez. Életművét a pedagógiai gyakorlat és elmélet szoros összekapcsolása, valamint a tanárképzés korszerűsítése iránti következetes elkötelezettség jellemezte.

Jelen tanulmányunk amellet érvel, hogy Jausz Béla rektori működése a debreceni egyetemen a konszolidáció és a centralizáció kettős folyamatának metszéspontjában értelmezhető.

A rektori kinevezés körülményei

Az 1950-es évek első felében a magyar felsőoktatás, így az egyetemek működése is jelentős politikai és szervezeti átalakuláson ment keresztül.⁴ Az oktatás erőteljes központosítása következtében az intézmények autonómiája csökkent, működésüket minisztériumi irányítás és ideológiai elvárások határozták meg. A szervezeti struktúra átalakult, új karok és tanszékek jöttek létre, mások megszűntek, az oktatói állományban pedig áthelyezések és kényszernyugdíjazások történtek. A politikai kontroll az oktatás tartalmában és a tudományos életben is érvényesült, ami kedvezőtlenül befolyásolta a korábbi szakmai színvonal fenntartását.

Az egyetemi szervezet átalakítása, a tanszéki struktúra módosítása, valamint az oktatói állomány kényszerű cseréi és eltávolításai érzékelhetően rontották a tudományos munka feltételeit és

⁴ A Debreceni Egyetem jogelődjének 1950-es évekre vonatkozó rövid történeti áttekintés az egyetem megalapításának centenáriuma megjelent kötet írásai alapján készült. Orosz István, ifj. Barta János (szerk.) (2012): i.m.

színvonalát. Az ideológiai kontroll erősödése, az oktatók politikai alapú értékelése és az oktatási tartalmak megfigyelése aláásták a szakmai autonómiát.⁵

Ezzel párhuzamosan átalakult a hallgatóság társadalmi összetétele is, ahol a származási szempontok kiemelt szerepet kaptak a felvételi rendszerben. Az évtized második felétől ugyanakkor óvatos konszolidációs folyamat indult meg, mérséklődött a politikai nyomás, és bizonyos mértékben növekedett az intézményi döntéshozatal autonómiája.

Jausz Béla rektori kinevezése szorosan illeszkedett az 1950-es évek végének politikailag erősen centralizált felsőoktatási döntéshozatali mechanizmusaihoz. Ebben az átmeneti, ellentmondásos helyzetben a pártállami vezetés Jausz Béla rektori kinevezését olyan kompromisszumos megoldásként értelmezte, amely személyében egyaránt egyesítette a polgári hagyományokhoz való kötődést és a politikai rendszerhez való alkalmazkodást. Bár közismert volt értékrendjének gyökere, korábbi budapesti és minisztériumi tevékenysége révén már a rendszer megbízható szereplőjének számított. Rektori megbízása így feltehetően eleve ideiglenes jelleggel, a politikai irányítás szempontjainak érvényesítését szolgáló átmeneti konstrukcióként jött létre.

A kinevezést formálisan a Kállai Gyula vezette Művelődésügyi Minisztérium adta ki, azonban érdemi döntés a pártállami struktúrában, a Magyar Szocialista Munkáspárt vezető szervein belül született. A minisztérium Szigeti József⁶ miniszterhelyettes útján 1957. július 25-én kapott értesítést a pártközponttól, amelyben több felsőoktatási vezető kinevezésével és felmentésével együtt rendelkeztek (az egyetem megkérdezése nélkül) Jausz Béla 1957. augusztus 1-jétől hatályos rektori kinevezéséről, valamint elődje, Barta János felmentéséről.⁷

A kinevezés kezdetben egy tanévre szólt, amelyet az MSZMP Központi Bizottságának Titkársága 1958. augusztusában (előzetes értékelést követően) további egy évvel meghosszabbított.⁸ Ugyanezen döntési folyamat részeként az egyetemi vezetés más tisztségeiben is személyi változások történtek, ami a korszakra jellemző, központilag irányított káderpolitika részei voltak.

A fennmaradt források alapján világosan kirajzolódik, hogy a felsőoktatási vezetők kinevezése többlépcsős, politikailag kontrollált eljárás eredménye volt. A minisztériumi javaslatokat minden esetben egyeztették a helyi pártszervezetekkel, majd azokat a párt legfelsőbb döntéshozó fórumai

⁵ „A régi professzorok, tanárok látványosan kötődtek a polgári értékekhez, de óvatosak voltak. Akkoriban nem kellett sok hozzá, hogy valaki megszenvedje a kor politikáját. [...] Anyira gyorsan peregték akkoriban az események, hogy hajszálon múlt az ember talponmaradása.” Kovács György személyes közlése.

⁶ Szigeti József személyesen ismerte Jausz Bélát; 1946-tól együtt tanítottak a Pázmány Péter Tudományegyetemen, 1954–1955 között együtt dolgoztak az Oktatásügyi Minisztériumban. Akiben „... nagy örömmel ismertem fel [...] a régi Eötvös Kollégium neveltjét, aki elmélyült szakmai tudását, tanulmányai során gazdag intellektuális építménnyé bővíti, azért, hogy asszimilálja azokat a gondolati alapokat (s ezek a pedagógiai elmélet számára különösen jelentősek), amelyeken tudománya felvirágzott.” - Szigeti József postai levél útján való személyes közlése.

⁷ MOL XIX-J-2-f 14/855-34 sz. 1957. július 25.

⁸ MOL-M-KS-288. f. 5./90. ó. e. Javaslat 1958. augusztus 6.

hagyták jóvá. A kinevezési folyamatot gyakran hónapokon át tartó egyeztetések és levélváltások előzték meg, amelyek során nemcsak szakmai, hanem politikai szempontok is meghatározó szerepet játszottak. Nem volt ritka az sem, hogy egyes jelölésekkel szemben pártpolitikai ellenvélemény fogalmazódott meg, ami tovább árnyalja a döntéshozatal összetettségét.

Jausz Béla kiválasztásának konkrét előzményei ugyan a jelenlegi források alapján nem rekonstruálhatók teljes részletességgel, azonban több tényező együttes hatása valószínűsíthető. A kinevezést megelőzően megszerzett egyetemi tanári címe, minisztériumi⁹ és felsőoktatási tapasztalata, valamint korábbi szakmai ismertsége tudatosan előkészített döntésre utal. A Budapesten kialakult szakmai kapcsolatrendszere és a minisztériumban szerzett tapasztalatai hozzájárulhattak kinevezéséhez. Ugyanakkor budapesti lakhelye és az egyetemre történő rendszeres bejárása a politikai ellenőrizhetőség szempontjából is előnyként értelmezhető.

Vezetői kvalitásait gimnáziumi igazgatóként (1936-1944), 1951-től tanszékvezetőként, az 1954/1955. tanévben dékánhelyettesként bizonyította, ez utóbbiként ideiglenesen kari funkciót is betöltött.¹⁰ Ezek a megbízatások ismertté tették a nevét azok előtt, akiknek a javaslatán múlhatott a rektori kinevezés. Személyét a korszak tanúinak visszaemlékezése alapján olyan, kiegyensúlyozott, konfliktuskerülő szakemberként tartották számon, aki alkalmas lehetett az 1956-os forradalmat követő feszültségekkel terhelt egyetemi közeg konszolidálására. A kinevezés óvatos politikai kontextusát erősíti az a körülmény is, hogy 1956-ban az egyetemi fegyelmik megtartása után, az akkori viszonyok között nyugalmi állapotot akartak létrehozni, ezért különösen érzékeny kérdésnek számított az egyetemi vezetők személye, különösen Debrecenben, ahol a hallgatóság aktívan részt vett a forradalmi eseményekben. A források arra utalnak, hogy személyét a politikai vezetés megbízhatónak tartotta, Jausz nem kompromittálódott az 1956-os események során - részben külföldi tartózkodása miatt¹¹ -, és szakmai tevékenységét a későbbi pártjelentések is pozitívan

⁹ Jausz Béla személyi anyaga szerint 1954. júliusától 1955. augusztus 31-ig a Művelődésügyi Minisztérium Módszertani Osztályán volt félállásban minisztériumi osztályvezető (Jausz Béla személyi anyaga. Debreceni Egyetem Rektori Hivatal. Törzslap.) Az Oktatásügyi Minisztérium Felsőoktatási Főosztálya Módszertani Osztályát vezette, Erdey-Grúz Tibor miniszter kinevezésével. (MOL XIX-I-2-f-1411-J7/1954.) Kutatási törekvéseink ellenére sem tudunk sokat Jausz Béla minisztériumi tevékenységéről. Az idevonatkozó levéltári dokumentumok meglehetősen gyér számban lelhetőek fel, és nem szolgálnak számottevő érdemi információval. A Módszertani Osztály vezetése mellett vezette az Elméleti pedagógiai munkaközösséget, tagja volt a nevelési alapelveket kidolgozó bizottságnak, részt vett a Nevelési főbizottság ülésein. (Jausz Béla minisztériumi tevékenységéről a korabeli Oktatásügyi Minisztérium szinte teljes iratanyagát - az akkori csoportszámos iratkezelési rendszer miatt - egyetlen anyagcsoportba Általános Iratok néven vonták össze. Ezekben az iratokban, decimálisan növekvő számsorrendű csoportszámokként, az akkor keletkezett hivatalos iratok témakör szerű kialakításban találhatóak meg, így Jausz Béla ottani működésével kapcsolatosan a Felsőoktatási Módszertani Főosztálya Általános Módszertani Osztályán keletkezett iratok is.)

¹⁰ Jausz Béla Koczogh Ákossal együtt az 1954/1955. tanévben volt dékánhelyettes Kálmán Béla Bölcsészettudományi Kari dékán mellett. Orosz István, ifj. Barta János (2012) (szerk.): *A Debreceni Egyetem története 1912-2012*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 534.

¹¹ Jausz Béla 1956 októberében, állami kiküldetésben, tanulmányúton volt Csehszlovákiában. 1956. október 17-től a Csehszlovák Tudományos Akadémia vendégeként vett részt a Komenský emlékünnepeken Prágában. A rendezvényről a „közlekedési zavarok” miatt a küldöttség tagjai nem tudtak az adott időben, október 27-én hazatérni, a Csehszlovák Oktatásügyi Minisztérium vendégeiként Prágában maradtak, és csak november 3-án, a közlekedési

értékelték. Ugyanakkor az állambiztonsági kapcsolatokra vonatkozóan nem áll rendelkezésre adat, ami arra utal, hogy kinevezése elsősorban szakmai és politikai alkalmasságának együttes mérlegelésén alapult.

Ebben a helyzetben Jausz Béla személye kompromisszumos megoldásként jelenhetett meg, szakmailag elismert, ugyanakkor politikailag elfogadható jelöltként. Jausz személye jól illeszkedett a konszolidációs politika személyzeti stratégiájába. Jausz Béla rektori kinevezése egy olyan, politikailag erősen kontrollált, ugyanakkor az egyetemi szempontokat is figyelembe vevő döntési folyamat eredményeként értelmezhető, amelyben a szakmai kompetencia és a rendszer iránti elfogadhatóság egyaránt meghatározó szerepet játszott.

A Jausz Béla kinevezését követő kari és egyetemi tanácsulési jegyzőkönyvek összevetése érzékletesen tükrözi az adott korszak intézményi mozgásterének beszűkülését. Amíg a rektorváltás tényét szűkszavúan, tárgyyszerűen közölték, addig az Egyetemi Tanács ülésén hangsúlyosabbá vált a korábbi rektor, Barta János munkájának elismerése, amely implicit módon az autonóm döntéshozatal elvesztésére adott reakcióként is értelmezhető. Az ülésen elhangzott megállapítás, amely szerint „ebben az esztendőben a Kormány az Egyetemi Tanács megkérdezése nélkül nevezte ki rektorra Jausz Béla kartársat”¹², nyíltan utal arra, hogy a kinevezési gyakorlat eltért az egyetemi hagyományoktól és a hatályos szabályozástól.

Az 1950-es minisztertanácsi rendelet értelmében ugyanis a rektor kinevezése az Egyetemi Tanács bevonásával történt volna, ami ebben az esetben elmaradt. A döntés így nemcsak az egyetemi autonómia csorbulását eredményezte, hanem a felsőoktatási intézmények feletti politikai kontroll erősödését is tükrözte. A tanácsulésen megfogalmazott visszafogott kritikák – különösen Barta János tevékenységének hangsúlyos méltatása – értelmezhető az intézményi önállóság jelképes védelmeként, egyben a központi beavatkozással szembeni finom ellenállásként.

Ugyanakkor a jegyzőkönyv arról is tanúskodik, hogy Jausz Béla személyét az egyetemi vezetés elfogadta, sőt támogatta. Kádár László megfogalmazása szerint „Jausz Béla személyében olyan rektort nyertünk, akinek kezében az egyetem vezetését mindannyian megnyugvással látjuk.”¹³ Ez a megnyugvás részben Jausz szakmai és személyes tekintélyéből fakadt: az egyetemi közeg számára ismert volt mint pedagógus, tanszékvezető és a polgári értékeket képviselő értelmiségi. Ugyanakkor minisztériumi kapcsolatai és korábbi államigazgatási szerepvállalása révén a pártállami vezetés számára is elfogadható jelöltnek bizonyult.

viszonyok helyreállítása után jutottak. Személye így nem volt kompromittálható az 1956-os forradalmi történések következtében sem. MOL XIX – I – 2 – f 14/855 – J 1/1957.

¹² ET Jkv. 1957. augusztus 2-án tartott XII. rendkívüli ülés.

¹³ ET Jkv. 1957. augusztus 2-án tartott XII. rendkívüli ülés.

Jausz személye így sajátos kettősséget képviselt: egyszerre jelentette a hagyományos egyetemi értékek bizonyos fokú kontinuitását és a politikai hatalom által preferált stabilizációs törekvések eszközét. A kinevezés e tekintetben kompromisszumos megoldásként értelmezhető, amely ugyan felülről kényszerített módon valósult meg, de a belső egyetemi közeg számára mégis elfogadható alternatívát kínált. Orosz Gábor értékelése szerint mindez egyértelműen azt igazolja, hogy a kormány a kinevezés során figyelmen kívül hagyta a hatályos jogi szabályozást és az egyetemi autonómia érvényesülését, miközben a politikai lojalitás és a működőképesség szempontjait helyezte előtérbe.¹⁴

Az 1957. szeptember 3-án megtartott tanév első rendes Egyetemi Tanácsülése Jausz Béla számára első alkalommal biztosított elnöki szerepet rektorként. Megnyitó beszédében köszönetét fejezte ki az előző két rektornak (1957-ben megosztva előbb Varga Zoltán, majd Barta János látták el a rektori teendőket). Jausz hangsúlyozta, *„akik nem könnyű időkben átsegítették az egyetemet olyan nehézségeken, amelyeknek megoldása nem kis feladatot jelentett [...], mert csak a felületes gondolkodóknak vagy a kalandoroknak nem jelentettek a mult év politikai és társadalmi eseményei problémát.”*¹⁵ Rámutatott arra, hogy bár az egyetem a nehézségek jelentős részét leküzdötte, a *„hullámverések még nem ültek el teljesen a lelkekben”*, ezért elsődleges feladatként a nyugodt, kiegyensúlyozott légkör megteremtését jelölte meg. Ennek eszközeként a higgadtságot, mértéktartást és céltudatosságot hangsúlyozta.

A beszéd fogadtatásaként Kálmán Béla dékán egyetértett azzal a megállapítással, hogy az intézménynek higgadt vezetésre van szüksége, és Jausz személyében ennek biztosítékát látta. Az új rektor iránti bizalom kifejezése ugyanakkor nem független attól a körülménytől, hogy kinevezése politikai döntés eredményeként született, amelyhez az egyetemi testületnek alkalmazkodnia kellett. A vezetőváltással párhuzamosan személyi átrendeződés történt a felső vezetésben is, Rapcsák András rektorhelyettest felmentették, helyére Kónya István került, míg a kari vezetők tisztségükben maradtak. Mindez a korszak központilag irányított személyzeti politikáját tükrözi.

Feltételezhető, hogy Jausz rektori kinevezése már korábban megkezdett, politikai szempontok által vezérelt folyamat eredménye volt. A jelölés elfogadása nem tekinthető pusztán egyéni döntésnek, hiszen a pártállami rendszer keretei között az ilyen felkérések visszautasítása aligha volt reális lehetőség.

A minisztérium röviddel kinevezése után 5000 forintos jutalommal ismerte el Jausz Béla tevékenységét, amely egyhavi illetményének felelt meg, és jelentősen meghaladta a korabeli kezdő

¹⁴ Orosz Gábor (2008): Jausz Béla vezetői tevékenysége. Jausz Béla rektori tevékenységének sajátosságai. VIII. Országos Neveléstudományi Konferencia. Konferencia-előadás. Budapest.

¹⁵ ET Jkv. 1957. szeptember 3-án tartott I. rendes ülés.

pedagógusok jövedelmét.¹⁶ A jutalom nyilvános bejelentése ugyanakkor ambivalens hatású lehetett, miközben a központi elégedettséget demonstrálta, az egyetemi közösségen belül nem feltétlenül erősítette a rektor pozícióját. (1958-ban az egyetemi végzettséggel rendelkező kezdő tanár 1. 200 Ft-ot keresett).

A források alapján Jausz fellépését kiegyensúlyozottság, mértéktartás és kompromisszumkereső magatartás jellemezte, amely jól illeszkedett a konszolidáció kezdeti szakaszának elvárásaihoz, ugyanakkor egyben a politikai alkalmazkodás kényszerét is tükrözte.

Jausz Béla rektori tevékenysége

Jausz Béla rektorsága idején megindult a korábban megszüntetett tanszékek újjászervezése, melynek keretében az Angol, Francia, Német, Embertani és Klasszika-filológiai tanszékek ismét megkezdték működésüket. Az újjáalakítás nem csupán szervezeti, hanem személyzeti kihívásokat is jelentett, az oktatói állomány pótlása és a vezetői pozíciók betöltése pályázati eljárások útján történt, amelynek kérdései rendszeresen napirendre kerültek az egyetemi tanács ülésein. A döntéshozatal során jól érzékelhető volt az a törekvés, hogy a korábban az intézményhez kötődő, szakmailag elismert oktatók előnyt élvezzenek.

E dilemmák különösen markánsan jelentek meg Hankiss János pályázatának elbírálásakor, aki korábban a megszüntetett Román Nyelvek és Irodalmak Tanszék vezetője volt.¹⁷ A tanácsülésen egyértelműen elismerték szakmai alkalmasságát, ugyanakkor politikai múltja (a Horthy-korszak végén betöltött államtitkári tisztsége), vitát generált.¹⁸ Jausz Béla összegzésében e kettősségre reflektálva a vitában megjelenő „vívódásokat” az egyetem „magas etikai felfogásának” jeleként értelmezte, hangsúlyozva, hogy a tudományos szempontok és a politikai megfontolások egyaránt mérlegelésre kerültek. Álláspontja szerint egy „kiváló oktató” bevonása az egyetemi munkába indokolt, és a szakmai teljesítmény végső soron felülírhatja a politikai aggályokat.¹⁹ Az Egyetemi Tanács ennek szellemében támogatta Hankiss kinevezését, amelyet később minisztériumi döntés felülírt, a tanszéket végül Herman József kapta meg, míg Hankiss külső előadóként kapcsolódott be a munkába. Az eset jól szemlélteti, hogy az egyetemi döntéshozatalban a szakmai szempontok

¹⁶ ET Jkv. 1958. január 30-án tartott X. ülés. 262-1958. I. etsz.

¹⁷ Jausz és Hankiss szakmai kapcsolatát személyes és intézményi kötődések is erősítették, különösen az Eötvös Collegiumhoz fűződő közös múltjuk révén. Továbbá az 1942/43-as tanévben a gyakorló gimnáziumi iskolai évkönyv a közvetlen felettes hatóság képviselőjeként tünteti fel Hankiss Jánost, ekkor már államtitkári, és egyben a Tanárképző Intézet elnökének minőségében. Hankiss János két fia, Hankiss János és Hankiss Elemér, a gyakorló gimnázium diákjai voltak.

¹⁸ Hankiss János 1943/44-ben a Kállay-kormány idején töltött be politikai államtitkári funkciót a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban.

¹⁹ ET Jkv. 1957. szeptember 3-án tartott I. rendes ülés.

és a politikai megítélés gyakran kerültek konfliktusba, a minisztériumi döntés azt jelezte, hogy a korszakban a politikai szempontok végső soron felülkerekedhettek az egyetemi autonómián és a szakmai megfontolásokon.

A források azt mutatják, hogy Jausz rektorként törekedett a korábban működő tanszékek és oktatók rehabilitációjára, amennyiben azt a politikai környezet lehetővé tette. Ezzel párhuzamosan azonban a kinevezési folyamatokat továbbra is erőteljesen befolyásolta a pártpolitikai kontroll, amely a minisztériumi és pártbizottsági előzetes egyeztetésekben konkretizálódott.

Jausz egyrészt igyekezett képviselni az egyetemi hagyományok és szakmai értékek kontinuitását, másrészt alkalmazkodott a politikai keretekhez. Ennek jegyében támogatta a professzori életművek elismerésének hagyományát is, valamint aggodalmát fejezte ki az intézmény tudományos potenciáljának csökkenése miatt. Megállapítása szerint az egyetem hosszú távú működőképessége érdekében elengedhetetlen, hogy „vonzó, kívánatos munkahellyé váljék”, amely képes megtartani és kibontakoztatni a kiemelkedő oktatói teljesítményeket.²⁰ E gondolat egyrészt a korszak strukturális problémáira, másrészt az egyetemi autonómia és szakmai minőség fokozatos eróziójára is reflektál.

Az Egyetemi Tanács még igyekezett fenntartani az egyetemi autonómia megmaradt elemeit, ugyanakkor kritikával illette a rektori gyakorlatot az új gazdasági vezető kinevezése kapcsán. A kinevezési javaslat ugyanis nem került a Tanács elé, így annak nem volt lehetősége sem a minisztériumi jelölt, sem az esetleges további pályázók megismerésére. Jausz Béla álláspontja szerint a minisztérium szükségtelennek tartotta (!), hogy a Tanács véleményt nyilvánítson, ami egyértelműen a döntéshozatal centralizált jellegére és az intézményi önrendelkezés korlátozására utal. Berényi Dénes dékán ennek kapcsán jelezte, hogy a jövőben elvárható lenne az egyetemi testületek megfelelő tájékoztatása a személyi döntésekről.

Jausz vezetői magatartását e helyzetben a felettes hatósághoz való következetes lojalitás jellemezte, amely már korábbi, gimnáziumi igazgatói működésében is megfigyelhető volt. E hozzáállás, bár hozzájárult a minisztérium elvárásainak zökkenőmentes érvényesítéséhez, egyben az egyetemi érdekérvényesítés lehetőségeit is beszűkítette. Ugyanakkor az Egyetemi Tanács részéről a korlátozott mozgástér ellenére is megjelentek az autonómia védelmére irányuló törekvések. Ezt példázza Varga Ottó professzor áthelyezésének ügye, amelyben a Tanács, a központi döntés ellenében nem a „hozzájárulás”, hanem a „tudomásulvétel” kifejezést javasolta, jelezve ezzel finom, de tudatos tiltakozását a felülről meghozott döntéssel szemben.

²⁰ ET Jkv. 1959. január 5. IV. rendes ülés.

Az esetek arra utalnak, hogy Jausz Béla vezetőként törekedett az egyetem szakmai értékeinek védelmére, ezt azonban többnyire a politikai keretekhez való alkalmazkodás révén kívánta érvényesíteni. Vezetői működését ezért a szakmai szempontok képviselete és a központi hatalommal szembeni lojalitás közötti egyensúlykeresés jellemezte.

Jausz Béla rektorsága alatt újra napirendre került a korábban nagy tekintélynek örvendő Nyári Egyetem megszervezése. A kezdeményezést az egyetem a hagyományok felelevenítésével és tudományos-kulturális szerepének erősítésével indokolta, miközben a minisztérium támogatását is élvezte. A szervezés azonban szoros központi ellenőrzés mellett zajlott, amit a tervezés ideológiai szempontjai és a helyi, illetve országos irányító szervekkel folytatott egyeztetések is tükröztek.²¹ Az 1957-ben újraindított programot sikeresnek értékelték, majd 1958-tól a debreceni felsőoktatási intézmények közös szervezésében működött tovább, amely az intézményközi együttműködés erősítését szolgálta, az egyetem kapcsolatrendszere összességében továbbra is korlátozott maradt.²² A Nyári Egyetem újjászervezése így egyszerre jelentette a korábbi hagyományok folytatását és a korszak politikai-ideológiai elvárásaihoz való alkalmazkodást.

Jausz Béla rektorsága idején az egyetemi hagyományok részleges revitalizációja került napirendre, amelynek egyik látványos példája a díszöltözetek, valamint a gerundium és a rektori, dékáni láncok újbóli bevezetésének kérdése volt.²³ A téma már 1957 decemberében megjelent az Egyetemi Tanács ülésén, és az ezt követő viták jól tükrözik a korszak intézményi autonómiájának korlátozott érvényesülését. Jausz a kérdés kapcsán minisztériumi egyeztetésekről számolt be, hangsúlyozva, hogy a döntések „anyagi vonatkozásai” miatt Sulán Bélával folytatott tárgyalásokat, valamint az Eötvös Loránd Tudományegyetem rektorának álláspontját is figyelembe vette.

A minisztérium részéről megfogalmazott elvárás, amely miszerint a debreceni egyetem várja meg, milyen megoldást választ az Eötvös Egyetem, és ennek megfelelően, összehangoltan készíttesse el díszruháit, az intézmények közötti hierarchikus viszonyrendszert, valamint a központi irányítás erőteljes jelenlétét jelezte. Úgy vélték, nem a debreceni egyetemnek kell az Eötvös Egyetemhez alkalmazkodnia : *„A debreceni egyetem nem lehet függvénye más egyetemnek, ezért a díszruhák ügyét sem lehet függővé tenni az Eötvös egyetem döntésétől.”*²⁴ Az Egyetemi Tanács leszögezte, hogy a közelgő doktoravatást *„ünnepélyes külsőségek között kívánja lebonyolítani, és felkéri a rektort, hogy a ruhák és jelvények*

²¹ ET Jkv. 1957. december 12. VII. ülés. Uo. 1958. január 30.

²² Uo. 1959. január 5-én tartott IV. rendes ülés.

²³ ET Jkv. 1957. december 19.

²⁴ ET Jkv. 1958. január 30-án tartott I. rendes ülés.

elkészítéséről gondoskodják.”²⁵ Az Egyetemi Tanács több tagja kritizálta a rektor eljárását, így a döntést nem kívánták az Eötvös Egyetem álláspontjától függővé tenni.

A Tanács határozata, amely a díszruhák és jelvények elkészítését sürgette, az autonómia megőrzésére irányuló törekvések egyik példájaként értelmezhető. Igaz, hogy e fellépés nem kérdőjelezte meg nyíltan a minisztériumi döntéshozatal elsőbbségét, mégis jelképes ellenállásként jelent meg a központi irányítás dominanciájával szemben. A díszruhák végül elkészültek, és azokat először az 1958. április 2-i doktori avatáson viselték, amint azt a korabeli fényképfelvételek is alátámasztják.

Érdeemes ugyanakkor rámutatni arra, hogy a források között ellentmondás is megfigyelhető, egyes későbbi közlések szerint a díszruhák viselése még ekkor sem valósult meg teljes körűen, és a láncokat a díszemlvény asztalára helyezték: „*A láncok az asztalon helyezendők el.*”²⁶ A rendelkezésre álló vizuális források (1958. április 2-án elsőként, majd később június 27-én, december 19-én tartott doktori avatásokon készült fényképek) azonban ezt nem erősítik meg, ami a korszak dokumentációjának értelmezési nehézségeire hívja fel a figyelmet. A képeken jól látható, hogy Jausz Béla rektor és a dékánok a dísztalárokat viselték a rektori, dékáni láncsal a nyakukban. A képek háttérben a gerundiumot tartó hallgató áll. A Debreceni Egyetem történetéről készült kiadványban azt olvashatjuk, hogy az 1958. április 2-án tartott doktoravató ünnepélyen: „*Az egyetem vezetői azonban továbbra sem öltették fel a díszruhákat, s egyelőre a rektori és dékáni láncokat is a díszemlvény asztalára kellett helyezni.*”²⁷ A fényképek nem ezt az állítást támasztják alá. A dékáni láncok asztalra helyezéséről, vagyis a dékáni láncok mellőzéséről szóló döntés végül csak Sulán Béla rektorsága idején, 1959 szeptemberében 19-én született meg, amikor a hagyományos reprezentációs elemek háttérbe szorítása már egyértelmű politikai irányváltást jelzett.²⁸

A díszruhák körüli vita jól példázza, miként ütköztek egymással az egyetemi hagyományokhoz való ragaszkodás és a központi politikai irányítás elvárásai. Az Egyetemi Tanács részéről megmutatkozó

²⁵ Uo. 600 – 1958. V. etsz.

²⁶ ET Jkv. 1959. szeptember 10-én tartott rendes ülés.

²⁷ Ifj. Barta János(2012): *A Debreceni Felsőoktatás széttagoltságának kora (1949/1950-1999) A Kossuth Lajos Tudományegyetem* In Orosz István, ifj. Barta János (szerk.): *A Debreceni Egyetem története 1912-2012*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 304.

²⁸ A doktori avatás, és a díszruhák újratervelésével, viselésével kapcsolatban így emlékszik Vincze László aki Jausz Béla rektori időszakában volt rektori titkár. „*Akkor jött vissza doktoravatás is. Addig megszűnt, orvosok sem kaptak doktori címet. Ő nagyon nagy sülyt helyezett arra, hogy a forradalom után visszatért első doktoravatást, ünnepélyes körülmények között tartsa meg. Ezt ő tőlem, nagyon-nagyon kérte is. Nekem nem volt nagy beosztásom, de én terveztettem meg az egyetemi díszruhákat, én viteleztettem ki egy pesti céggel. Az egyetemi doktori diploma űrlapot, akkor valósítottuk meg, hoztuk vissza a régit és alakítottuk át egy kicsikét. [...] Jausz a külsőségeknek is erősen embere volt. Fogadásokon, úgy megjelent, sülyt helyezett arra, hogy azok pompásan menjenek végbe. Ez a doktoravatás hibetelen, nem azt mondom, mert az utolsó napokban lett kész a doktori lánc, ideiglenesen, primitív módon elkészített Kossuth Lajos. Mert a régi Ferenc Jóska volt. Ferenc József az ellenségtől elbódított, hadianyag zsákmányokból készítette, Ferenc József adományozta az egyetemnek. Apostoli király, emiatt nem lehetett akkor már a lánc, és akkor Kossuth Lajost ideiglenes kivitelezéssel, valami hitvány, gaz utánzatból, befestve barnával tudtuk elkészíteni és boldog volt. És a szép új ruhát, ő viselte először. Színházi díszlettervező által megtervezett ruhát. Néha megkaptuk, akik őt jól ismerték, vagy látták emberi gyengeségeit, akkor ők meg is mosolyogták.”*

ellenállás a fennmaradt autonómia védelmének egyik, bár korlátozott eszköze volt, amely még ezen szimbolikus kérdésekben is jelentőséggel bírt.

Jausz Béla rektorsága alatt az Egyetemi Tanács jelentős feladatként dolgozta ki a doktorálás új szabályozási rendjét. A karok előzetes vitáit követően a Tanács tárgyalta és hagyta jóvá a doktori eljárásrendet, amelynek gyakorlati bevezetésére az 1958 áprilisában tartott doktoravatás során került sor, immár az újonnan kialakított reprezentációs keretek között.

A doktori szabályozás újragondolása ugyanakkor nem függetleníthető a korszak felsőoktatás-politikai kontextusától. Brezsnnyánszky értelmezése szerint az egyetem történetében egymást követő minősítési rendszerek közül az 1950 és 1957 közötti periódus az úgynevezett „egyetemen kívüli kvalifikáció” időszakát jelentette.²⁹ Ebben az időszakban az egyetem elveszítette tudományos utánpótlás feletti autonómiáját, mivel a tudományos minősítés joga a szovjet mintát követve az MTA aspiránsi rendszeréhez került.

E szemlélet mögött az a pártállami koncepció húzódott meg, amely az egyetemek szerepét elsősorban az oktatásra korlátozta, míg a tudományos kutatás elsődleges színtereként a különálló tudományos intézeteket jelölte ki. A doktorálási szabályzat kidolgozása így kettős jelentéssel bír: egyrészt az egyetemi működés részleges normalizációjára tett kísérletként értelmezhető, másrészt azonban továbbra is egy olyan erősen korlátozott autonómiájú intézményi keretben valósult meg, amelyben a tudományos minősítés feletti tényleges kontroll nem került vissza teljes mértékben az egyetem hatáskörébe.

Az 1957/58-as tanév során készült el a Kossuth Lajos Tudományegyetem hosszú távú fejlesztését célzó tervjavaslat, amely Jausz Béla értelmezése szerint mintegy egy évvel megelőzte a minisztérium részéről kiadott hasonló tartalmú felhívást.³⁰ A dokumentum stratégiai célként az egyetemnek a Tiszántúl meghatározó kulturális, oktatási és tudományos központjává történő fejlesztését jelölte meg. Jausz ennek kapcsán hangsúlyozta, hogy az intézmény hivatása túlmutat az oktatáson, és komplex regionális szerepkört kell betöltenie, amely évtizedek óta stagnáló fejlődési pályáról való elmozdulást feltételez. *„Reményét fejezte ki, hogy a debreceni egyetem évtizedekig tartó stagnálás után végre nagyobb lépésekkel indul meg a fejlődés útján, s ennek következtében még fokozottabb mértékben tudja betölteni azt a szerepet, amely reá a magyar oktatásügyben és a Tiszántúl kulturális életében vár.”*³¹

²⁹ Brezsnnyánszky László (2004): A tudományos iskolateremtés feltételei a 20-as, 60-as évek Debreceni egyetemén. In Brezsnnyánszky László (szerk): *A Debreceni iskola*. Debrecen, 181-204.

³⁰ Jausz Béla (1963): i.m., 550.

³¹ ET Jkv. Uo. 1958. november 27-én, majd folytatva december 4-én II. rendes ülés.

A tervjavaslat nem csupán szerkezeti és oktatásszervezési kérdéseket érintett, például új tanszékek és szakok létrehozását, valamint a képzési struktúra bővítését, hanem infrastrukturális és személyi fejlesztéseket is előirányzott. Ide tartozott többek között az egyetemi nyomda visszaállítása, a gyakorlóiskola és diákotthon létesítése, valamint a Jogtudományi Kar újjászervezésének terve. Jelentős szerepet kapott a természettudományi képzés fejlesztése, amelyhez kapcsolódóan konkrét beruházási elképzelések és költségvetési számítások is készültek. A koncepció kidolgozása kollektív munkát igényelt: a rektor irányításával a vezetőség, a kari vezetők, különböző bizottságok, valamint kiemelten a Természettudományi Kar vett részt az előkészítésben.

A terv mögött kirajzolódó szemlélet ugyanakkor nem mentes a korszak sajátos ellentmondásaitól. Jausz a távlati tervet „*jövőbemutónak*” érezte. Úgy vélte, „*Előre kell nézniünk, nem csupán 4-5 esztendőre, hanem hosszabb távlatokba is. [...] elengedhetlenül szükséges, hogy több évtizedes perspektívában is biztosítsuk a tudományos és a szakképzés feladatainak megoldását.*”³² Amíg retorikájában az egyetemi fejlődés autonóm, hosszú távú stratégiáját hangsúlyozta, addig gyakorlati megvalósítása jelentős mértékben a politikai és közigazgatási támogatástól függött. Ennek megfelelően Jausz különös hangsúlyt fektetett arra, hogy a terv számára minisztériumi és pártközponti támogatást szerezzen, s ennek érdekében személyes kapcsolati hálóját is mozgósította. Javasolta többek között, hogy a minisztérium és a pártközpont vezető képviselőit Debrecenbe hívják meg, valamint, hogy a tervet megyei és országos fórumokon ismertessék és támogassák. Jausz úgy vélte, a tervjavaslatnak kedvezne, ha a minisztériumban támogatókat találnának az ügy érdekében. „... *ha sikerülne megnyerni Sulán Béla, Meisel János és Kovács Ferenc elvtársakat, valamint Barnáné elvtársnőt és a Pártközpont néhány munkatársát, hogy a legközelebbi jövőben lejöjjenek Debrecenbe, s alkalmat adván arra, hogy velük az egyetem vezetősége a fejlesztési tervet megtárgyalja. Ezen értekezletre meg lehetne hívni a városi, a megyei tanácsi és pártszervek képviselőit.*”³³

A kapcsolati tőkére épülő érdekérvényesítés a korszak működési logikájának szerves részét képezte, ugyanakkor rávilágít az egyetemi fejlesztések erőteljes politikai determináltságára is. Az egyetem később a Tervhivaltól azt a tájékoztatást kapta, hogy az előirányzott költségvetésű programot addig nem támogatják, amíg az egységes tanárképzés kérdése el nem dől. Indokoltnak tartották egy TTK épület, és egy 300 fős diákotthon építését, míg az oktatói lakások építkezése szerintük nem tartozhat a programba.

Az egyetemfejlesztési terv egyszerre tekinthető előremutató, stratégiai jelentőségű dokumentumnak és a korszak politikailag meghatározott intézményi működésének lenyomatának. Miközben az egyetem vezetése hosszú távú fejlődési perspektívát kívánt kijelölni, a megvalósítás feltételei

³² Uo. 2697/1957. III. ctsz.

³³ Uo.

alapvetően a központi hatalom támogatásától függtek, ami az egyetemi autonómia korlátozott érvényesülésére utal.

Jausz vezetői gyakorlatát a politikai-igazgatási elvárásokhoz való alkalmazkodás és alapvetően a minisztériummal szembeni lojalitás jellemezte, ami mérsékelte az egyetem önálló érdekérvényesítő képességét.

Az Egyetemi Tanács a 154. és 155/1958. M. M. számú utasítások alapján tárgyalta a gyakorlóiskolák egyetemekhez történő szervezeti integrálását, amely e intézmények irányítását közvetlenül a tudományegyetemek hatáskörébe utalta. Jausz Béla „Életemről, munkámról” című visszaemlékezésében hangsúlyozta, hogy *„az idevonatkozó rendelkezések elkészítésénél jelentős mértékben támaszkodván javaslataimra.”*³⁴

A középiskola 1958. szeptember 1-jétől szervezetileg, majd 1959. január 1-jétől költségvetésileg is az egyetem részévé vált. Az oktatói állásokat pályázati úton, jellemzően helyi pedagógusok bevonásával töltötték be, kinevezésük a rektor hatáskörébe tartozott, míg az igazgatót a minisztérium nevezte ki az Egyetemi Tanács javaslata alapján. A megújuló gyakorló gimnázium élére Nábrádi Mihály került, aki korábban – 1952-ben – sikertelen pályázatot nyújtott be a tanszékvezetői pozícióra Jausz Bélával szemben.

A gyakorlóiskolai rendszer újjászervezése szorosan összekapcsolódott a tanárképzés strukturális átalakításával, amelynek részeként a tudományegyetemen Tanárképző Tanácsok is létrejöttek. A Tanárképző Tanács felállítása - bár a gyakorlati tanárképzés szempontjából kiemelt feladata volt az egyetemnek, a vele járó pozícióba inkább egy fiatal, mozgalmi embert neveztek ki, mint a gimnázium-egyetem világában egyaránt jártas, tapasztalt oktatót.³⁵

Jausz Béla rektor idejében emelkedett az egyetemi tanárképzés öt évre, ami az elméleti ismeretek, és a képzéshez kapcsolódó gyakorlati tartalmakban jelentett változást.³⁶ Jausz Béla rektorsága idején új képzések indultak, köztük a pedagógia és a népművelés szak. A népművelési képzés létjogosultságát azzal indokolta, hogy a felnőttnevelés nemzetközi viszonylatban is a pedagógia fontos területe, amelyet több egyetemen önálló tanszékek képviseltek.³⁷ A Kari Tanács Jausz Béla és Durkó Mátyás érdemének tekintette, hogy a népművelési képzés fejlesztésével járó nehézségeket

³⁴ Jausz Béla (1963): i.m., 550.

³⁵ „Amikor Jausz Béla rektorként, a Tanárképzési Bizottság elnökeként meg volt bízva, hogy szervezze meg az egyetemen a Tanárképzési Intézetet a legjobb tanárt személyesen választotta ki. Dicséretes, hogy merete vállalni, hogy egy csomó „flekkes” embert választ ki, csak az emberi és szakmai alkalmasságot nézte. Ez Jausz érdeme volt. A kiválasztottak között egy párttag sem volt. Később pótpályázatot hirdettek, és párttagot is felvettek.” Veress Géza személyes közlése.

³⁶ ET Jkv. 1957. február 21. VIII. rendkívüli ülés.

³⁷ BTK Jkv. 1957. november 28. V. rendes ülés, 1959. december 3. III. rendes ülés.

évek óta vállalták. Jausz emellett több alkalommal kezdeményezte egy egyetemi múzeum létrehozását az intézmény műtárgyainak és muzeális értékeinek megőrzésére.

Rektorsága alatt kiemelt figyelmet kapott a diákotthonok helyzete és nevelőmunkája.³⁸Jausz a hallgatók nevelésében a meggyőzésre, a párbeszédre és a humanista értékek közvetítésére helyezte a hangsúlyt, az adminisztratív eszközök szerepét másodlagosnak tekintve. A diákotthoni nevelés fejlesztése érdekében nevelőtanács felállítását és nevelőtanárok kinevezését szorgalmazta. A diákotthoni nevelőmunka megszervezése több vonásában a kisújszállási internátus korábbi modelljét követte.

Jausz Béla rektorként támogatta az egyetem fejlesztését célzó intézkedéseket, így a hagyományok újjáélesztését, új és korábbi tanszékek működésének helyreállítását, az oktatói állomány bővítését, új szakok indítását, valamint a hallgatói tudományos és kollégiumi nevelőmunka fejlesztését. Nyilatkozataiban pozitívan értékelt a vidéki felsőoktatást támogató kormányzati programokat, ugyanakkor a tervezett reformok megvalósítása korántsem volt teljes körű. Ezt jól példázza a jogi kar visszaállításának elmaradása, amelyet Jausz az egyetem univerzitás jellegének helyreállítása és a Tiszántúl jogászutánpótlásának biztosítása szempontjából egyaránt jelentős veszteségként értékelt.³⁹A kudarc arra is rámutat, hogy a korszak fejlesztési törekvései a deklarált politikai támogatás ellenére gyakran intézményi és döntéshozatali korlátokba ütköztek.

A dékáni és egyetemi tanácsi jegyzőkönyvek tanúsága szerint Jausz Béla felszólalásai többnyire rövidek, tárgyyszerűek és hivatali jellegűek voltak, elsősorban rektori hatásköréhez kapcsolódó kérdésekre szorítkozva. Az ülések vezetőjeként közvetítette a minisztériumi irányelveket, összegzett és figyelembe vette a testületi javaslatokat, ugyanakkor ritkán kezdeményezett nyílt vitát. Vezetési stílusát a konszenzuseresés és a nyugodt, visszafogott fellépés jellemezte. E magatartás csak részben fakadt a tisztségéből, arra is utal, hogy a korábbi polgári értékek és pedagógiai hagyományok képviselőit többnyire a minisztériumi elvárásokhoz igazodva, óvatos keretek között vállalta.

Rektori megbízatásának meghosszabbításáról az MSZMP Titkárságának dokumentumai tanúskodnak.⁴⁰ Az 1958-ban benyújtott minisztériumi előterjesztés a következő tanévre is Jauszt javasolta a Kossuth Lajos Tudományegyetem élére.⁴¹Az indoklás elsősorban pedagógiai és szakmai érdemeit emelte ki, míg rektori tevékenysége nem kapott hangsúlyt. A kinevezést az MSZMP KB Titkársága jóváhagyta, ami jól érzékelteti, hogy az egyetemi vezetők kiválasztása ebben az időszakban szorosan összekapcsolódott a pártállami döntéshozatal mechanizmusaival.

³⁸ ET Jkv. 1957. április 25-én tartott XII. rendes ülés.

³⁹ Boros Dezső (1967): *Jausz Béla a pedagógus. Nevelés - Művelődés*. Debrecen, Alföldi nyomda. 13.

⁴⁰ MOL-M-KS-288. f.-7./33. ó. e. Előterjesztés 1958. július 24. A digitálisan is elérhető anyag titkosított része csak külön kutatói engedély, előzetes bejelentkezés alapján kutatható.

⁴¹ MOL-M-KS-288. f. 7./33. ó. e. Jegyzőkönyv 1958. augusztus 2.

Jausz Béla rektori felmentéséről is attól a szervtől kapott értesítést, amely őt kinevezte. Molnár János miniszterhelyettes szűkszavúan értesítette a 23495/1959. III. ü. o. számmal ellátott változásról. „Értesítem, hogy a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Önt a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen betöltött rektori tisztségé alól 1959. évi szeptember hó 1-ei hatállyal felmentette. Áldozatos munkával végzett rektori tevékenységéért köszönetemet fejezem ki.”⁴² (Lásd 11. számú dokumentum, Melléklet I.).

A teljes centralizáció

Az 1959-es rektorváltás jól érzékelteti az egyetemi autonómia visszaszorulását és a központi irányítás megerősödését. Sulán Béla⁴³ hivatalba lépésekor sem az új rektor, sem a tanács tagjai nem méltatták Jausz Béla munkáját, ami szakított az egyetemi hagyományokkal, és a légkör megváltozására utal.⁴⁴ Az új vezetés már nyíltan az egyszemélyi vezetés elvének érvényesítését hangsúlyozta, szemben Jausz konszenzuserősítő gyakorlatával, amely a testületi vélemények figyelembevételére épült. Az 1950. évi az egyetemek szervezetét szabályzó minisztertanácsi rendelet szerint a rektor az egyetem egyszemélyi vezetője, aki az oktatásügyi miniszternek tartozik felelősséggel, tanácsadó testülete az Egyetemi Tanács, melynek döntési joga nincs, és ettől kezdve tagjai között miniszteri kinevezésű funkcionáriusok is megjelennek.⁴⁵

A pártjelentések Jausz tevékenységét összességében pozitívan értékelték, kiemelve lojalitását és a pártpolitikával való együttműködését. A rektori tevékenysége után, 1959 májusában Jauszról a Magyar Szocialista Munkáspárt egyetemi vezetőségének jelentésében azt olvashatjuk: „Azok közé az értelmiségiek közé tartozik, akik az elmúlt években a népi demokrácia oldalára álltak s az ellenforradalom sem nagyon ingatta meg őket. Eddigi tevékenységével nagyban hozzájárult a szocialista felsőoktatás kialakításához.”⁴⁶ Ugyanakkor vezetői munkáját gyakran határozatlannak minősítették. A kritika részben abból fakadt, hogy kerülte a személyi konfliktusokat és a gyors, konfrontatív döntéseket. A jelentések visszatérően tudományos presztízsének hiányosságait is hangsúlyozták, ami arra utal, hogy egyetemi környezetében szakmai megítélése nem volt egyértelműen kedvező.

Mindezek alapján Jausz személye átmeneti megoldásként értelmezhető az 1956 utáni időszakban. Egyszerre rendelkezett helyi egyetemi beágyazottsággal és a politikai vezetés bizalmával, így alkalmasnak bizonyult a konszolidációs időszak irányítására. Vezetői stílusát a

⁴² Jausz Béla személyi anyaga. Debreceni Egyetem Rektori Hivatal.

⁴³ Sulán Béla nyelvész. Jausz Béla rektorsága idején került pályázat útján az egyetemre. A Művelődésügyi Minisztérium Felsőoktatási Osztályát vezette. 1958. augusztus 1-jétől a Szláv Filológiai Tanszéken lett tanszékvezető egyetemi tanár. ET Jkv. 1958. július 10. XVI. rendes ülés.

⁴⁴ ET Jkv. 1959. október 1-jén tartott I. rendes ülés.

⁴⁵ Kardos József (2007): i.m., 109.

⁴⁶ Jausz Béla személyi anyaga. Debreceni Egyetem Rektori Hivatal. 1959. május 27.

kompromisszumkeresés és az óvatosság jellemezte, amelyet kortársai gyakran határozatlanságként értelmeztek, ugyanakkor ez a magatartás a gyors centralizációs folyamatok lassításának eszközeként is felfogható. Későbbi értékelések rektori működésének fő eredményei között az egyetem fejlesztési terveinek kidolgozását, a tanárképzés korszerűsítését és az 1956 utáni konszolidációban vállalt szerepét emelték ki.

A Jausz Béláról készült 1958-as és 1959-es pártjelentések összességében kedvezően értékelték oktatói és rektori tevékenységét, különösen a szocialista pedagógiai célok melletti elkötelezettségét és a párt egyetemi politikájának támogatását.⁴⁷ Ugyanakkor a beszámolók visszatérő eleme volt vezetői alkalmasságának kritikája: szerintük professzori kinevezésének viszonylagos újdonsága, tudományos minősítésének hiánya és idősebb professzortársainak fenntartásai megnehezítették vezetői tekintélyének érvényesítését.⁴⁸ A jelentések Jausz konszenzuskereső, konfliktuskerülő magatartását gyakran határozatlanságként értelmezték, különösen a személyi és politikailag érzékeny ügyek kezelésében.

Kritikai szempontból figyelemre méltó, hogy a két jelentés több ponton szinte szó szerint ismétli egymást, ami kétségesse teszi az értékelések önállóságát és megalapozottságát. Az ismétlődő bírálatok, így például a „nemrégén” szerzett professzori kinevezésre való hivatkozás, tényszerűen is problematikusak, hiszen Jausz ekkor már több éve egyetemi tanár volt. A források így nemcsak Jausz vezetői megítéléséről árulkodnak, hanem arról is, hogy a korszak pártállami értékelési gyakorlata a tudományos tekintély, a politikai lojalitás és a vezetői alkalmasság kérdéseit szorosan összekapcsolta.

A visszaemlékezések alapján Jausz Béla rektori tevékenységét elsősorban a mérsékelt, kompromisszumkereső vezetői magatartás és a politikai semlegességre törekvés jellemezte. Kortársai és kollégái egyaránt hangsúlyozták, hogy nem volt párttag, került a nyílt politikai szerepvállalást, és oktatói munkájában a tudományos, illetve pedagógiai szempontokat részesítette előnyben a politikai ideológiával szemben. Személyét olyan kiegyensúlyozó tényezőként értékelték, aki az 1956 utáni bizonytalan időszakban egyszerre tudta megőrizni a korábbi egyetemi hagyományok egy részét és alkalmazkodni a pártállami elvárásokhoz.⁴⁹

⁴⁷ Jausz Béla személyi anyaga. Debreceni Egyetem Rektori Hivatal. Feljegyzés az MSzMP M. B. részére. 1958. június 4.

⁴⁸ Kornya László elmondása szerint az egyetemi professzorok Jausz Bélát a háta mögött „tanító bácsinak” becézték. Az ő visszaemlékezését támasztja alá Vincze László, aki a Jausz Béla vezette gyakorló gimnáziumba járt, majd 1951-től az egyetemen volt rektori titkár, aki úgy vélte, hogy „Jausz Bélának nem volt olyan nagy tekintélye az egyetemen, mint a gimnáziumban. Egy olyan kis apró dologra emlékszem, és ez mutatja azért a dolgokat. Valaki kitalálta, hogy a rektornak ne mindenki küldjön újévi jókívánságot, hanem föltekert egy táblát a rektoriba, egy iskolai táblát, felírták, hogy boldog újévet kívánunk, és a professzori kar feljött és aláírta. És az egyik professzor, na hát akkor kedveskedjünk a tanító bácsinak. Így írta alá. Ezzel a megjegyzéssel. Na, hát szóval, egy akadémikus, az más.”

⁴⁹ Orosz Gábor 1959 után találkozott Jausz Bélával, amikor már nem volt rektor. Egy megfáradt, idősödő professzorra emlékszik vissza, akit bár nem ért váratlanul a rektorváltás, mégis mélyen érintette. Úgy véli, „a rektorváltás az adott történelmi korszaknak megfelelően elő volt készítve, mint ahogy akkoriban minden a politikától vezérelve. Jausz Béla érdemeit emeli az

A visszaemlékezések szerint rektorsága átmeneti korszakot képviselt az egyetemi autonómia maradványai és az újjáépülő központi irányítás között. Diplomatikusan és óvatosan vezetési stílusa hozzájárult az intézményi stabilitás fenntartásához, ugyanakkor a pártállami törekvések érvényesülését sem akadályozta meg. E kettős szerep miatt egyesek fékként és ellensúlyként tekintettek rá, míg mások a rendszerhez való alkalmazkodását emelték ki. A források arra utalnak, hogy vezetői működését mind az egyetemi közösség, mind a politikai vezetés részéről érte kritika: előbbiek időnként túlzott lojalitást, utóbbiak határozatlanságot róttak fel neki.

A családi és személyes emlékezet szerint a rektori tisztséggel járó folyamatos kompromisszumkényszer jelentős terhet rótt rá. Ennek ellenére vállalta az 1956 utáni konszolidáció időszakának vezetői feladatait, és működésével hozzájárult az egyetemi élet normalizálásához, a hagyományos egyetemi rend részleges helyreállításához, valamint a fejlesztési elképzelések előkészítéséhez. A visszaemlékezések összességében nem erős politikai szereplőként, hanem a szakmai folytonosságot és intézményi stabilitást képviselő, pragmatikus egyetemi vezetőként ábrázolják Jausz Bélát.⁵⁰

Összegzés

Jausz Béla rektorsága a Kossuth Lajos Tudományegyetem történetének átmeneti időszakára esett, amelyet az 1956 utáni konszolidáció, valamint az egyetemi autonómia és a központi irányítás közötti egyensúlykeresés jellemezett. Rektorsága idején az egyetem életében számos, a „normalizálódás” irányába mutató folyamat indult meg, ezek a lépések részben a polgári egyetemi működés elemeinek visszahozását célozták, és az egyetemi közösség számára a folytonosság érzetét nyújtották. Ugyanakkor ezek a folyamatok mindvégig erőteljes politikai kontroll alatt álltak. A rektori kinevezés módja, a személyi döntések központi irányítása, valamint az egyetemi testületek döntési jogkörének korlátozása egyértelműen jelezte az autonómia beszűkülését. Az Egyetemi Tanács több alkalommal visszafogott, de érzékelhető módon próbált ellenállni ennek a folyamatnak, például a kinevezési gyakorlat, illetve egyes szimbolikus kérdések kapcsán. Ezek a megnyilvánulások azonban inkább a fennmaradt autonómia jelképes védelmének, semmint tényleges döntési súllyal bíró fellépésnek tekinthetők.

A források alapján Jausz vezetői stílusát a visszafogottság, a kompromisszumkeresés és a konszenzusra törekvés jellemezte. Az Egyetemi Tanács működésében inkább koordináló és közvetítő szerepet vállalt, semmint autoriter vezetőként lépett fel. Magatartása eltért az 1950-es

a tény, hogy különböző, szélsőséges politikai helyzetekben hogyan tudott érvényt szerezni az értékeknek. Világosan látta, hogy rektorsága után hogyan rendeződött vissza minden az egyetemen.” Jausz Béla reményei és a tények, amelyek bekövetkeztek, őt szomorúvá tették. Remélte, hogy rektori időszaka alatt sikerül minél többet továbbbővíteni az 1956-ban az egyetemen megfogalmazott törekvésekből Jausz Béla érezte és bántotta, hogy törekvései nehezen valósíthatóak meg. Akkoriban a fiatalság, az egyetemi hallgatók körében volt egy félelemből adódó közömbös tartózkodás a politikától.”

⁵⁰ Jausz Judit, Ladányi Andor, Orosz Gábor, Vásáry István, Vincze László személyes közlése.

évek végén ismét erősödő centralizáció logikájától, amely az egyszemélyi vezetés elvének következetes érvényesítését helyezte előtérbe. A pártjelentések ezt gyakran határozatlanságként értékelték, ugyanakkor e magatartás értelmezhető a konfliktusok mérséklésére és a különböző intézményi érdekek összehangolására irányuló törekvésként is.

Jausz megítélését árnyalta, hogy tudományos teljesítményét kortársai nem mindig tekintették a professzori és rektori tisztséggel arányosnak. A róla készült pártértékelések visszatérően utaltak tudományos minőségének hiányára és vezetői tekintélyének korlátaira. E bírálatok azonban részben politikai és intézményi szempontok szerint formálódtak, ezért forráskritikai megközelítést igényelnek. A jelentések egyszerre hangsúlyozták politikai megbízhatóságát és kifogásolták kompromisszumkereső vezetői gyakorlatát.

Rektori kinevezése és annak meghosszabbítása jól mutatja, hogy a korszak felsőoktatási vezetőinek kiválasztása már szorosan a pártállami döntéshozatal keretei között zajlott. Jausz személye ugyanakkor alkalmasnak bizonyult arra, hogy összekapcsolja a debreceni egyetemi hagyományokat az új politikai elvárásokkal. Működése így nem a radikális átalakítások, hanem inkább a konszolidáció, az intézményi folytonosság megőrzése és a fejlesztési lehetőségek keresése felől értelmezhető.

Jausz Béla rektorsága olyan átmeneti vezetői korszakot képviselt, amelyben a még részben érvényesülő testületi működés és az újra megerősödő központi irányítás egyszerre volt jelen. Bár tevékenysége nem eredményezett látványos szerkezeti fordulatokat, jelentős szerepet játszott az egyetem 1956 utáni stabilizálásában, fejlesztési koncepcióinak megalapozásában és a felsőoktatási reform előkészítésében.⁵¹

⁵¹ Jausz Béla pedagógiai szakmai örökségét a Debreceni Egyetem napjainkban is őrzi. Nevét viseli az a pedagógiai díj, amelyet a tanárképzésben kiemelkedő szerepet vállaló gyakorlóiskolai és partnerintézményi pedagógusok elismerésére alapítottak 2019-ben. A kitüntetés azt jelzi, hogy az egyetem Jauszt elsősorban a tanárképzés és a neveléstudomány meghatározó alakjaként tartja számon. A Jausz Béla-díj a Debreceni Egyetem pedagógiai elismerései közé tartozik, amelyet a tanárképzésben kiemelkedő szerepet vállaló gyakorlóiskolai és partneriskolai pedagógusoknak adományoznak. A díj azok munkáját ismeri el, akik hosszabb időn keresztül jelentős mértékben hozzájárultak az egyetem tanárképzéséhez, a tanárjelöltek szakmai gyakorlatának támogatásához és az oktató-nevelő munka fejlesztéséhez. <https://unideb.hu/jausz-bela-dij>